

Ők szólnak Leninhez pár kurta szót.
 Töltőtoll s jelvény pompázik a mellen,
 míg Odysseusra rádól Kirké Titánia,
 a szellem. Ő belélegzi a varázsillatot egymaga,
 a többire rádól a mauzóleum halszaga.
 Elég! Marilyn Monroe arcképevel,
 hölgyeim és uraim, itt a konzerv hajórakomány.
 Ezen a hajón talán csak egy volt a zsvány.
 Ide vele." Ligur' aoide.

Miféle út vezet innét, puha talpú
 párdúcok között, nem tudja senki.
 A kormányos rég halott. A szövőszéket
 befonta a pók. Az öreg kutyát még tavaly
 elgázolta egy Land Rover. Azóta ott hever.
 Körös-körül a sziklaarcok, hajdani
 kocsiversenyek kedélyes lovasai, bőrükre
 mérreg kövült; a Borgiák tégelyei hangtalanok
 voltak; a barokk oszlopok némán tekeregtek;
 de itt üvölt a lakótelep oszloplába,
 fején jár a ház. Két címerállat,
 jobbról és balról, lefetyeli a békét.
 És a dzsungel vár. Biztos magában.
 S már őszül is. Nem csöpög méz a fákról.
 Király, alattvaló, állj meg: legszebb a tél.

Csokits János

PILINSZKY NYUGATON

Pilinszky János 1967-től a hetvenes évek végéig évente néha kétszer is Nyugatra utazott, bejárta Európát, eljutott az Egyesült Államokba és Észak-Afrikába is. Összesen legalább három, valószínűleg négy évet töltött külföldi utazásokkal. A látogatások, az úti élmények hatása írásain és emberi magatartásán egyaránt megérződött, de politikai okokból sem beszélhetett, írhatott róla szabadon, levélben is csak óvatosan. Életének ez az utazásokkal töltött szakasza Magyarországon úgyszólván teljesen ismeretlen.

Én éppen ezekben az években kerültem közel hozzá. A nyilvános érintkezésnek azonban komoly akadálya volt két munkahelyem. 1963 és 73 között a Szabad Európa Rádió alkalmazottja voltam Münchenben, majd 74-től 86-ig az angol rádió magyar osztályán dolgoztam, Londonban; levelezni, találkozni csak Nyugaton tudtunk, és az ő hazai helyzetére való tekintettel ezt is titokban kellett tartanunk.

1967-es nyugati útja alkalmával, féléves levelezés után, Párizsban ismerkedtem meg vele. A találkozókat az tette szükségessé, hogy Ted Hughes angol költő, akihez sokéves barátság fűzött, *Modern Poetry in Translation* címmel fordítói folyóiratot indított, és a lap magyar számának szerkesztésével engem bízott meg. Pilinszky-versek közlését is terveztük – az engedélyt írásban már megadta rá, de a válogatás szempontjait és részleteit személyesen szerettem volna megbeszélni vele. A megismerkedést követő egy évtizedes levelezésünk és későbbi találkozásaink fő témája a versfordítások alakulása volt, de sok egyébről is szó esett közöttünk, és az irodalmi ismeretség négy év alatt barátsággá érett.

Az *M. P. T.* magyar számából sajnos nem lett semmi, de Hughest annyira foglalkoztatta Pilinszky költészete, hogy kívánságára a következő kilenc évben egy kötetre való verset fordítottunk le tőle. A kötet 1976 augusztusában jelent meg a manchesteri Carcanet kiadónál. (Második, javított és bővített kiadás: Anvill Press Poetry, London, 1989.) Ted Hughes közbenjárására az angol kormány ebből az alkalmából kéthetes látogatásra hívta meg Angliába. A körútra én is elkísértem. A Pilinszky-levelek háttérét és az angol versfordítások történetét ismertető PILINSZKY NYUGATON-ból idézem 76-os angliai körútjának epizódjait.

1976

Május közepén Ted megküldte SEASON SONGS című új verskötetét, és a kísérőlevélben a fordításokról is írt: „*Kijavítottam Pilinszky-kefénket – a versek jól mutatnak. Nekem úgy tűnik, hogy jó könyv, valódi könyv. Most megkezdtük a mesterkedést, hogy Pilinszkyt idehozzuk a kiadás napjára, augusztus 25-re. A Művészeti Tanács, a manchesteri egyetem, a Critical Quarterly (folyóirat) és a kiadó (Carcanet Press) összefogtak, hogy minél nagyobb nyomást fejtsenek ki a Vashegyre.*”

A „Vashegy” utalás a Vasfüggöny mögötti, mozdíthatatlan, hideg és kemény hatalomra. (Akkor még mozdíthatatlannak látszott.) A meghívó testület végül a Great Britain–East Europe Centre nevű diplomáciai kormánysszervezet volt, ami az aktust hivatalossá tette. A meghívás budapesti előkészítésében Ted Hughes barátja, Eric White, a Művészeti Tanács nemzetközi osztályának igazgatója, döntő szerepet játszott.

A látogatás előkészítésében az eddig felsoroltak mellett részt vett még Pilinszky barátja és tisztelője, Peter Jay, oxfordi klasszika-filológus, költő és fordító, az idegen nyelvű költészet angliai népszerűsítése terén missziós munkát végző Anvil Press kiadóvállalat igazgató-tulajdonosa. A KRÁTER versei az ő tolmácsolásában jelentek meg angolul 1978-ban.

Augusztus 24-én késő este Ted telefonált: Pilinszky másnap délben érkezik. Hol találkozunk, kérdeztem, vagy menjek ki egyenesen a repülőtérre? Kiderült, hogy én nem mehetek ki eléje, mert a látogatás „hivatalos” jellegére való tekintettel a londoni magyar nagykövetségtől is lesz ott valaki. Pilinszky meghívói bizonyára „diplomáciai incidenstől” tartottak: feltételezték, hogy jelenlétemet a követség provokációnak minősítené. És ha emiatt Kádár János megharagszik Angliára, akkor mi lesz?! Beláttam, hogy a nemzetközi válságot el kell kerülnünk, és odahaza olvasgatva vártam a hivatalos személyiség megérkezését jelző telefonhívást. Pilinszky első szava volt: Hol van János? – jelentette Ted a telefonon. Persze nem közölték vele távollétem valódi okát. Amikor később elmondtam neki, miért nem mehettem eléje, hitetlenkedve a fejét csóválta. Amitől mások méregbe jöttek, attól ő elszomorodott.

Miután a fasiszta provokációt, hála az angol diplomácia bolcs előrelátásának, ügyesen kikerültük, taxiba ültem, és a szállodájába hajtattam. Oda már nem kísérte el a követség köszöndembere.

Négy éve nem láttam, de mintha nyolc-tíz évet öregedett volna. Könyvének megjelenése, az angliai út, a viszontlátás öröme felvillanyozta, elhalmozott kedvességével, ezer kérdést tett fel – mégse volt a régi: megdöbbenett a szem fáradtsága, az elgyötört arckifejezés. – Jutta mikor jön? – kérdeztem. – Nem jön – felelte. Így tudtam meg, hogy hat év után megint egyszer magára maradt. Alig ültünk le, máris depresszióról, pszichoszomatikus eredetű tüdőgyulladásairól panaszkodott. A témát két hét alatt se tudtuk kimeríteni.

Sajnos nem voltunk egyedül, állandóan ott sündörgött körülöttünk egy sunyi képű, Beatles-frizurás fiatalember, egyike János pesti kullancsainak. Ő már hetek óta Angliában nyaralt: János ajánlására Peter Jay vette pártfogásába. A fiú, nevezzük Engels Misinek, sokat utazgatott. Apja ismert tudós, a hazai tudományos oligarchia tagja, pártösszeköttetései révén többször is kijárta neki az útlevelet. A kivételezett ifjú már tizennyolc éves kora előtt járt az Egyesült Államokban, Egyiptomban és még ki tudja, hol – mialatt a közönséges halandók Bécsig se jutottak el. Ha Misinek voltak gátlásai: ügyesen leplezte. Habozás nélkül bárkit félbeszakított, cinikus volt, nyegle és pimasz. Az angolok sok kiváló nemzeti tulajdonsága között a szervezőképesség nem szerepel – így történt, hogy Engels Misi, hála a Pilinszky-látogatás előkészítőinek, mindvégig a nyakunkon maradt, és János kéthetes angliai tartózkodásának sok, különben kellemes óráját elrontotta.

Hogyan jön létre az ilyesmi? Az útlevelet ezúttal nem a papa járta ki Misinek; valamilyen oknál fogva nem tudott vagy nem akart közbenjárni csemetéje angliai látogatása érdekében, Misi ezért Pilinszkyhez fordult: segítsen neki útlevelet szerezni. János, aki akkor még maga sem volt biztos benne, megkapja-e az engedélyt kiutazásához, és akinek nem voltak pártösszeköttetései, Juhász Ferencet kérte meg: szóljon egy jó szót a megfelelő helyen. Így került Misi Londonba, Peter Jay szárnyai alá. Jay az ajánlólevél alapján feltételezte, hogy János örülni fog, ha pártfogoltját naponta lát-hatja Angliában, és javasolta az illetékeseknek: hívják meg kísérőnek Pilinszky mellé. A Great Britain–East Europe Centre viszont úgy értelmezte Jay tapintatos kérését, hogy Misi Pilinszky János hivatalos kísérője, „árnyéka”, aki nélkül angol földön egy tapodtat se tehet. Hihetetlen, de igaz: egy kelet- és közép-európai személyiségeket rendszeresen vendégül látó angol kormánysszervezet 1976-ban még nem tudta, hogy magyar írók, művészek stb. már réges-régen ávós kísérő nélkül utazhatnak Nyugatra. Ted Hughest is ebben az értelemben informálták. A politikai tájékozottság húszéves lemaradásának volt köszönhető a bohózatba illő jelenet, hogy Lord Donaldson művelődésügyi miniszter Pilinszkyvel és Hughes-zal együtt Misit is hivatalosan fogadta. Mire a félreértés kitudódott, már nem volt segítség: vinnünk kellett a kölöncöt mindenhová.

A könyv megjelenése alkalmából Olwyn Hughes augusztus 26-án vacsorát adott János tiszteletére. Meghívott több ismert műfordítót és kritikust, köztük Michael Hamburgert, a modern német költészet legkiválóbb angol átültetőjét. Lehettünk tán tizenöt-húszan, Carol és Ted akkor tizenhat éves lánya, Frieda is jelen volt. (Frieda anyja Sylvia Plath, Ted első felesége. Mostohaanyja, Carol a második.) Ted hozott egy ládára való példányt a könyvből, hogy a távollevőknek is dedikálhasson néhányat. Először láttam kilencéves munkánk gyümölcsét – negyvennégy költeményt angolul. Jól-

eső érzés volt a kötetet kézben tartani, de ennél is nagyobb öröm volt János arcát figyelni, amint átvette angol könyvét.

Egész este friss volt és eleven. A belső izgalom átsütött a megviselt arcon, felszabadultan beszélt, szinte lobogott a lelkesedéstől. Három vagy négy évvel későbbi fényképeiből ítélve hihetetlenül sok életerőt égetett el így, baráti társaságban. A hetvenes évek nagy intenzitású alkotótevékenysége bizonyára még ennél is több energiát fogyasztott. Utolsó képein önmagának kiégett hüvelye, váza – ismeretségünk másfél évtizedében legalább harminc évet öregedett.

A BBC magyar osztálya augusztus 31-én kerekasztal-beszélgetésre hívta meg Pilinszkyt és Hughest. A beszélgetést Jotischky László, a magyar osztály akkori igazgatója vezette. A kerekasztal témája Pilinszky angol verskötetete volt. A huszonöt perces műsor szövege csak részben áll rendelkezésre: a Ted Hughesnak feltett kérdéseket és Hughes válaszait a magyarra fordítás érdekében le kellett gépelni. A magyar szövegre azért volt szükség, hogy amit Hughes mondott, valaki felolvashassa.

Pilinszky vendéglátója, a Great Britain–East Centre szeptember 1-jén rendezett fogadást tiszteletére. A fogadást rövid szerzői est előzte meg: Pilinszky magyarul, Hughes angolul olvasta fel ugyanazt a néhány verset. A terem megtelt a kultúrpolitika, a sajtó és rádió, röviden: a békés együttélés iparának képviselőivel. Anglia új budapesti és Kádárék londoni nagykövete is jelen volt.* Az irodalom természetesen kisebbségben maradt.

A két diszvendég késett az esti csúcsgorgalomban, és az elnök, Sir William Harpham, Anglia volt szófiai nagykövete, kötelességének érezte a közönség szórakoztatását. Előhúzta a verseskötetet, és elmondta, íme, most jelent meg, ki írta, ki fordította. De az idegen nevekkal schogy se boldogult. Pilinszky? Csokits? Az első névbe belebotlott, a második előtt visszahőkölt a nyelve. Mit tesz ilyenkor az Oxbridge-ban** nevelt, magas korokban mozgó diplomata, a csiszolt modor és kifinomult ízlés mestere? Sir William écelődni kezdett, hogy, lám, az idegeneknek milyen furcsa, kimondhatatlan nevük van. Az irodalmi agymosásra felkészült és már előre unatkozó publikum, amely a békés koegzisztencia érdekében rááldozta egy estjét néhány vers meghallgatására, hirtelen felélénkült. Így persze mindjárt más a nemzetek közötti megértés, a kulturális együttműködés!

A ceremóniamester, mint a jó színész, aki érzi, hogy közönsége ráharapott a horogra, folytatta az écelődést, természetesen a poéták kontójára. Tüntetően karórájára pillantott: – A felolvasás 5 óra 45 percre volt kitűzve – mondta (kis szünet) –, a költők késnek. (Derűtség.) Ki tudja, honnan jönnek... (derűtség) talán elakadtak valahol (kis szünet után nyomatékka) a forgalomban. (Hangos derűtség.) A nagyérdemű publikum lelki szemei előtt megjelenik a whiskys üveg – nyilvánvaló, hogy ezek isznak valahol...

Pilinszky és Hughes bizonyára meglepődött, hogy belépésüket a szokottnál élénkebb suttogás és mozgolódás fogadta – mintha kuncogást is hallottam volna... A külképviseleti konferanszié jól előkészítette a talajt: a közönség most már egészen más szemmel nézte a költőket – hogy más füllel hallgatta-e, ne firtassuk. A tapsból ítélve a költészet népszerű volt – aznap estére.

* Sir Bryan Cartledge, későbbi moszkvai nagykövet és Házi Ödön.

** Angolul Oxford és Cambridge összevont rövidítése. Jelzi, hogy az illető nagyon jó, az egyik legjobb egyetemen végzett. Sznobizmust is jelez, ezért a sajtóban stb. rendszerint ironikus hangsúllyal használják.

Az angliai út következő állomása Devon. Ted Hughes hívott meg minket, Engels Misit is, még abban a hitben, hogy János hivatalos kísérője. Ted zsupfedeles háza egy középkori kolostor romjaira épült, erődítményhez illő falain megéreződik a zártság igénye. A macskaköves belső udvar egyik oldalán egy régi cselédségi épületet kézinyomdának rendezett be, a másik oldalon az istállót és a pajtát könyvtárrá alakította át. A délre néző udvarból a gyümölcsösbe jut az ember, ezt állítólag még a kolostornál is ősbbr romokra telepítették. A ház túloldalán pázsitos kert emelkedik nyugat felé. Ted a gyümölcsösben cölöpökön álló kunyhót épített magának, hogy vendégjárás idején legyen hova visszahúzódnia, ha dolgozni akar. Az egész helynek rendkívül erős a kisugárzása – teljesen elüt a környező kisváros jellegtelen épületeitől.

76 nyara egész Angliában szokatlanul forró volt. Hónapokon át alig esett az eső, egyes vidékeken a vízhiány miatt locsolási tilalmat rendeltek el, még Devon legendásan kóvér legelői is szénává fonnyadtak. Anglia rendszerint július–augusztusban is olyan, mint egy hideg gőzfürdő, de ha véletlenül befűtik a nyarat: az ország egyetlen hatalmas szaunává alakul át. A levegő nagy páratartalma miatt a test csak nehzen tud megszabadulni a hőtől, és ha az ember kilép az utcára, percekben belül csuromvíz az inge. 76-ban még szeptember elején is ilyen kánikula volt Devonban, csak a dzsungel hiányzott hozzá. A száraz meleget, a sivatagi hőséget is nagyon jól bírom, de a trópusi időjárás angol változata teljesen kikészített: éjjel-nappal szédültem. Jánost erősen foglalkoztatta állapotom, amelyet ő lelki okokra vezetett vissza: saját depresszióira emlékeztette. Így aztán elég gyakran volt szó a depresszió tüneteiről és – mintha ez együtt járna a kóros levertséggel, vagy annak orvossága volna – Simone Weil miszticizmusáról. János szerencsére jól bírta a klímát, nem ártott meg neki az angol nyár, sőt egészen föléldt tőle. Engem viszont nem hoztak rendbe Simone Weil aforizmái.

Ted, a figyelmes házigazda egész idejét Jánosnak szentelte. Minden mást félretett, de a gazdaságot nem lehetett elhanyagolni. 76-ban még volt két vagy három legelőjük a város határában, tizenöt-húsz tehénnel és egy pazar bikával, akire Ted különösen büszke volt. Feleségével, Carrollal kettesben látták el a jószágot, bár úgy emlékszem, Carol családja is segített, például olyankor, ha nekik utazniok kellett. A gazdaságot a nyolcvanas években Ted költői és közéleti elfoglaltságára való tekintettel lassanként felszámolták.

Már az első délelőtt elvittek minket az egyik karámhoz, ahol Tednek egy borjú fertőzött szemét kellett kezelnie. A borjú már tudta, mi következik, és menekült a csípős szemcsöppek elől. Ted elhelyezett négyünket a karám egy-egy stratégiai pontján, és vezényszavára megpróbáltuk bekeríteni a hisztériásan ugrabugráló állatot. A borjú azonban túl gyorsnak bizonyult. Amikor végre nagy nehezen sarokba szorítottuk, Ted a nyaka alá nyúlva félig felemelte a földről, hogy Carol könnyebben a szemébe csöppenthesse a gyógyyszert. A borjú legalább másfél-két mázsát nyomott!

Innen egy másik legelőre hajtottunk, mert Ted a bikát is meg akarta mutatni. Én az előző évben már találkoztam vele, de újból elámultam az ősvilági jelenségen. A bölényre emlékeztető egytonnás tenyészállat gypjas, sötét, rozsdabarna szőrével úgy hatott, mintha a lascaux-i barlang faláról lépett volna elénk.

Az ősvilági túrát devoni látogatásunk utolsó napján az Exmoor Nemzeti Parkban folytattuk. A „Tarr-Steps” néven ismert kőkorszakbeli hídnál kezdtük a nézelődést. A harminc méter széles Barle folyócskában tizenhét kötömbön nyugszik a híd, vagyis sziklapalló. A „pillérek” másfél-két méter hosszú és körülbelül egy méter széles, szabálytalan alakú kőlapok kötik össze. A vízen való átkelésnek ez a kőből kalapált gon-

dolata, Stonehenge és Avebury kortársa, töretlenül vészelt át az elmúlt négy-öt évezredet. Korunk ipari tákolmányai ennek egy tizedét se fogják megérni. Tarr-Stepstöl pár lépésre, a Barle mentén, vadon élő pónilovak legelésznek, a hely idegenforgalmi látványosság, de valahogyan sikerült megőriznie a romlatlanság légkörét.

Carol nem jött velünk erre a kirándulásra: négyesben indultunk egy erdei sétára. Alig tettünk meg pár száz métert a domboldalon, váratlanul viharfelhők gyülekeztek, azonnal vissza kellett fordulnunk. A felhőszakadás száz méterrel a cél előtt ért utol: bőrig ázva értünk az autóhoz.

Felfelé lassan, kényelmesen ballagva, nézelődés, beszélgetés közben nem tűnt fel, hogy János nem bírja az iramot. Csak visszafelé, amikor sietni akartunk, vettük észre, milyen rossz egészségi állapotban van: ötven-száz méterenként meg kellett állnia, hogy lélegzethez jusson. A szíve lefelé se bírta már...

A zivatarral véget ért a kánikula, a záportól felfrissülten tértünk haza, ahol Carol pompás vacsorával fogadott. Happy end?... János állapota meghökkentett és elgondolkodtatott. Jutta utolsó előtti levelének egy-két mondata és amit ő maga, elég szűkszavúan, az elmúlt esztendőről elbeszél, hirtelen egészen más színben tűnt fel. Hogy pontosan mi történt vele, mikor és hogyan: bizonyíthatatlan. Mégis úgy vélem, hogy testi és lelki egészségének romlási folyamatában nővérenek halála volt az a pszichológiai pont, „locus tenebrosus”, ahonnan az adott körülmények között nem volt visszaút.

A tíznapos együttlét Teddel és Carollal a nyelvi nehézségek ellenére úgyszólván zökkenőmentes volt. János franciául beszélt velük, Engels úrfi angolul, én tolmácsoltam annak, aki kirekedt a társalgásból. János és Misi csak magyarul tudott beszélni egymással, amit Hughesék természetesnek találtak, mindaddig, amíg Misi vissza nem élt az illemszabályok alóli mentességével. Már az első devoni ebéden bemutatkozott: Carol és Ted jelenlétében hangosan lehülyézte Jánost. A jelenetnek nem kellett tolmács, de hogy észre térítsem, röviden lefordítottam angolra, hogy miről van szó, beleértve a jelzőt. Ted arcának megkeményedésével reagált. Amikor később szóba hoztam az esetet, csak ennyit mondott: „I don't like him.” („Nem kedvelem” vagy „nem tetszik nekem”). A tömondat elég volt. Ted ismeretében tudtam, hogy egyszer s mindenkorra törölte Misit a számára elfogadható emberek listájáról.

Pilinszky és Hughes kitűnően megértették egymást. Egyikük se tudott elég jól franciául ahhoz, hogy gondolatait pontosan, árnyalatosan közölhesse a másikkal, Pilinszky néha német szavakat is kevert a beszédbe, habozva keresték a megfelelő kifejezést, de ennek ellenére megvolt köztük az összhang. Félmondatokból, ige nélkül sodródó főnevekből, diadalmasan elismételt jelzőkből ráéreztek egymás mondanivalójára, mint két orientalista, akik egy láthatatlan rosette-i kő birtokában folyamatosan tudják értelmezni a homokba süppedt kövek hieroglifáit. Társalgásukat hallgatva nemegyszer az volt az érzésem, hogy ezek ketten látnak valamit, amit én nem látok, vagy csak részben látok: találkoztak egy lelki-szellemi síkon, amelynek létezése, kiterjedése különben csak verseik útján érzékelhető.

Együtt látni őket megnyugtatóan bizonyította, mennyire csal a látszat. Az idegesen füstölő Pilinszky törekénye és az óriás termetű Hughes tölgyfanyugalma közötti ellentmondás látszólagos volt. Pilinszky belül sosem volt labilis, Hughes pedig nagyon is érzékeny: műveiből ítélve lelkivilágának feszültsége csak megavolttal mérhető. Lehet, hogy első pillantásra favágónak tűnik, amint Cs. Szabó László és nyomában Pilinszky is mondta, de aki közelről látta, észrevehette, hogy szeme nőiesen hosszúkás, orra olyan, mint egy ragadozó madaré, és szájának vonala gunyorosan ível. Ujjain a

körömágyon gyakran láthatók a szavakkal, a költői kifejezéssel vívott tusa véres nyomain: írás közben idegesen tépi a bőrt, amíg az mélyen be nem szakad. Hughes körül mindig vibrál a levegő. Aki nem érzéketlen a parapszichológiai hatásokra, annak az ő társaságában észlelnie kell azt a megnevezhetetlen kisugárzást, emanációt, amelynek vételére nincs más készülék, mint az emberi idegrendszer. Szorongásos lelkivilágára jellemző, hogy borzadályt keltő verses regénye, a GAUDETE történetét nem kigondolta, hanem megálmodta, A SEB című hosszú hangjáték lidércnyomásos cselekményét pedig egy éjjel álmában egymás után kétszer szenvedte végig.

Hol találkozik Pilinszky és Hughes költői világa? Elméletek és találgatások helyett beszéljenek egymásról ők maguk. A már idézett 1972-es BBC-interjúban Cs. Szabó megkérdezte Pilinszkytől: *„Te melyik angol költővel kerültél egy hullámhosszra? P.: Ted Hughes-zal. Egymásra hangolva most már barátság alakult ki vele, függetlenül a költői affinitástól... s képzeld, egyik éjjeli beszélgetésünkön kiderült, hogy Ted Hughes rajongásig szereti Simone Weil-t, korunk egyik legizgatóbb szellemének tartja.”*

Ugyanebben az interjúban mondta Hughesról: *„Olyan ő, mint egy csendes, révült óriás. Lomha, darabos, látnok favágó, néha nyomasztó. Hatalmas a koncentrálóereje, kivételesen nagy költő. [...] Esetleg lefordítom a CROW-t, a VARJÚ-t. Az egész ciklust. Csodálatos... A témakör most is leszűkített, de mégis milyen dús! – ha lehet, intenzitása még nagyobb, mint a korábbi verseké. S a halálos iszonyat, káromlás és áhítat pólusai közé ezúttal valami új is behatol, fekete humor és irónia. [...]*

Ősember... Aki nem adatokat ismer, halomra, hanem a lényegét látja. [...] érzésében végtelenül bonyolult, kifejezésében mégis csupasz, nagyon egyszerű. Sohasem csúszik át mesehangulatba, rettenetesen kemény. Olyan a mitologikus képzelete, mint egy óriult hallucinációja... Sohasé párolog el a könnyűség, a stilizálás felé. Annak ellenére, hogy gazdagon mitologikus, mitologikusabb, mint én. [...] Félelmes a koncentrálóképesége. Egy gyökérre, egy rönkre, egy madárta, egy kavicsra.”

Ted Hughesnak a fordításokhoz írt BEVEZETŐ-jéből* idézem a következő szemelvényeket: *„A versek kétségtelenül mind részei a könnyörgésnek Istenhez, de ez az Isten mintha nem léteznék. [...] A távollétek és hiányok Istene, vigasz nélkül való Isten. Olyan, akinek a teremtet világában egyaránt otthon vannak a légerek meg a modern fizika. De ez az Isten birtokában van az egyetlen valamit érő mindenhatóságnak: ő az Igazság. [...]*

Az a csodálatos, hogy Pilinszky-nél ennek az Igazságnak a csupasz, tehetetlen valósága a legteljesebb szellemi intenzitással párosul. Látomása éppolyan sugárzó, mint amilyen sivár. Minden versének lobbanáspontja ennek a nagyon is zord Istennek a kinyilatkozása.”

Az idézeteket olvasva azonnal szembeötlenek a két világ érintkezési pontjai, a rokonságot jelző kulcsszavak, fogalmak, kifejezések. Pilinszky az évek során többször is szembekerült a két kérdéssel: Katolikus költő? Keresztény költő? Válasza a kérdésekre nem változott, csak variánsokról beszélhetünk: *„költő vagyok és katolikus”... „nem vagyok keresztény költő, de szeretnék az lenni”.* Ted Hughes nem ismerte ezeket a nyilatkozatait, ő a versek alapján jutott a következtetésre: *„Nem akarom sejtetni, hogy költészete feltétlenül keresztény.”* De azt is leszögezi, hogy *„elsősorban vallásos költő”* – olyan azonban, akinek *„Istene mintha nem léteznék”.* A misztikus Pilinszky világegyetemének gyémánt közép-pontja *„az apokalipszis utáni csönd”.* Ted Hughest a misztikus rendhagyó világrendje vonzotta. És megfordítva: Pilinszky egy félmondatral átsiklik Hughes első három (jelentős!) verskötetete felett (valószínűleg egyiket se ismerte jól): a mitikus VARJÚ-ciklust

* A teljes szöveg megjelent a *Nagyvilág* 1977/4. számában.

szeretné lefordítani teljes egészében. „*Gazdagon mitologikus*”, mondja, és kiemeli azt, ami a leginkább izgatja: „*a halálos iszonyat, káromlás és áhítat pólusai közt*” feszülő mítoszt a Teremtésről. A VARJÚ démoni hitregéje nem idegen neki: ugyanannak a világegyetemnek a foglyai, ugyanazon a földgömbön raboskodnak – Hitler, Sztálin és Hiroshima korára a költészet válasza csak rendhagyó lehet.

Pilinszky látnoknak nevezi Hughes-t, és hangsúlyozza, hogy a lényegét látja – Hughes két helyütt a „*látomás*” szót használja Pilinszky költészetére. Kölcsönösen kiemelik egymás verseinek nagy intenzitását. Pilinszky „*nagy koncentrációerőről*” beszél, Hughes azt írja: „*a lélek minden ereje a végső, változhatatlan dolgokra összpontosul*”. Hasonló a helyzet a költő és a vers közötti viszony megfogalmazásánál: „*Érzésben végtelenül bonyolult, kifejezésben mégis csupas, nagyon egyszerű, [...] rettenetesen kemény*”, mondja Pilinszky. „*Van abban valami primitív, ahogyan megragadja tárgyát. És ez a különös elem mégis szerves része legbonyolultabb költői effektusainak és igazságának*”, mutat rá Hughes. Máshol verseinek dísztelenségét, „*egyszerű, tehetetlen pontosságát*” dicséri, és gyémántot, acélos erőt emleget költészetével kapcsolatban.

Úgy hiszem, az a néhány példa is elég a két költői világ szellemi közelségének és alkati rokonságának illusztrálására. A metszéspontok szembeötlők. A különbségek felsorolását mellőzöm: nem párhuzamot akarok vonni, csupán rámutatni arra, ami közös, ami a megértést, a találkozást elősegítette.

A különbséget, a sajátosan egyéni furcsa módon éppen akkor és ott éreztem a leginkább, ahol ők a közelséget akarták demonstrálni: a közös szerzői esteken, amikor ugyanazok a versek hangzottak el magyarul és angolul Pilinszky, illetve Hughes előadásában. Mint például utunk következő állomásán, Manchesterben.

Az egyetem angol irodalmi tanszékén tartottak egy fél- vagy háromnegyed órás felolvasást. Az auditorium szépen megtelt, és a hallgatóság rokonszenvesebb volt, mint a londoni publikum. A Great Britain–East Europe Centre meghívott közönségének a közös szerzői est nem irodalmi, hanem politikai esemény volt, Manchesterben viszont irodalomkedvelő diákok, tanárok, akadémikusok gyűltek össze a versek meghallgatására.

A felolvasott szövegeket kilencévi munka után szinte betéve tudtam, mégis úgy hatottak rám, mintha nem ugyanannak a költőnek a műveit hallanám. A költemények angol fordítása értelem szerint sehol nem tér el a magyar eredetitől, de Hughes nem vette át Pilinszky versformáit, fordításai ebből a szempontból teljesen szabadok. Astró-fák eredeti szerkezetét fellazította, belső felépítésük néhol gyökeresen megváltozott, a kötött formában írott szakaszok szabad verssé alakultak át, sokkal több az enjambement, a rövid és hosszú sorok szabálytalanul váltakoznak, és így tovább. Egyik-másik vers fordításán olyan sokáig dolgozott, hogy például a HARBACH 1944 angol változata legalább annyira az ő szellemi tulajdona, mint Pilinszkyé. És sokkal nagyobb költői egyéniség annál, hogysem a fordítások nyelvezete és stílusa – az eredetivel való értelmi egyezés ellenére – ne szolgálja saját költői igényeit is. Ha egy-egy vers magyar és angol változatát nyomtatásban némán olvasom, úgy érzem, hogy a költemények pontosan és jól fedik egymást: Hughes fordításai a Pilinszky-versek angolul beszélő röntgenportréi. Amikor azonban a két költő, ki-ki a maga szövegét, érzelmi szükségleteinek nyomása alatt sajátos hanghordozásával, a maga stílusában ritmizálva szólaltatta meg – az eredmény, a két változat nem lehetett volna egymástól eltérőbb. Így hatott a szerzői est rám, aki az előadott költeményeket jól ismertem, el nem képzelhetem, mit ér-

zett, mit gondolt az az angol hallgató, aki nem tudott magyarul, és a fordításokkal ott, a felolvasóesten találkozott először.

Egyik londoni találkozásunk alkalmával Ted meghívta Jánost yorkshire-i házába. Ott zavartalanul dolgozhatsz egy hónapig – Emily Brontë egypár mérföldre onnét írta az *ÜVÖLTŐ SZELEK*-et”, * tette hozzá csalétekel, tudta, hogy mennyire rajong érte. János nyomban elfogadta a meghívást, de mert Jutta nem lelkesedett Észak-Angliáért, évekig halogatta a látogatást. 76-ban megvalósult a terv, de visszavonulásról, munkáról szó sem lehetett: csak izelítőt kapott mindenből, az északi körút, Manchestert beleszámítva, egy hétig se tartott. Amúgy is elkésett: Ted 75-ben bérbe adta házát a részben általa létrehozott Arvon-alapítványnak.

Az Arvon célja a költészet, szépirodalom és színház iránt aktívan érdeklődő diákok és más fiatalok bevezetése az írás művészetébe. Hogy belülről ismerjék meg az alkotásokat, és belülről értsék meg az alkotás lélektanát. Az alapítványnak két háza van Angliában: egy Devonban, egy Yorkshire-ban: a két központ évente 33-33 egyhetes tanfolyamot tart, esetenként 16-16 fiatalnak, két ismert író vagy költő részvételével. A fiatalok hét napig egyfajta kommunában élnek, maguk főznek, mosogatnak, takarítanak – ami közelebb hozza őket egymáshoz, és elveszi az együttlét iskola- vagy internátusjellegét. A résztvevők öt napon át megadott témákról írhatnak szabadon, csak az idő szorítja őket. Azt hozzák ki magukból, amit akarnak, amire képesek, aminek létezéséről esetleg maguk sem tudtak. A két hivatásos író nem tart órákat, nem ad elő, csak segít annak, akinek tanács kell, és a kurzus végén részt vesz a létrejött írások közös kiértékelésében.

76-ban viszonylag új volt az alapítvány. Tedet nagyon foglalkoztatták a kurzusok: Jánosnak is megmutatta a két központot. A devoni Totleigh Barton, egy modernizált XI. századi tanyaház 1972 óta az Arvoné: én 75-ben jártam ott Teddel, amikor a *BARLANGI MADARAK* című alkímiai verses drámájából olvasott fel részleteket egy tanfolyam résztvevőinek. Jánost oda is elvitte – ez volt az egyetlen közös kirándulás, amelyről rosszulétem miatt lemaradtam. Az Arvon ma az egyik legismertebb független nevelési intézmény Angliában, karitatív alapítvány, amelynek működését két nagy egyetem, a Művészeti Tanács, több megyei tanács és a kormány is támogatja.

A nyugat-yorkshire-i körutat az ottani Arvon-központban kezdtük. A tizenöt holdas legelővel körülvett masszív ház, Lumb Bank, egy meredek domboldalon áll – a XVIII. században építtette magának egy helyi textilgyáros. Kastélynak vagy kúriának senki sem nézheti: a vaskos, nehézkes épület csupán funkcionális igényeket elégített ki, esztétikai igényei nem voltak az első tulajdonosnak. A környező gazdasági és cselédségi épületeket diákszállónak rendezték be, minket is ott szállásoltak el. A főépületet a kurzusok számára tartják fenn, látogatásunk időpontjában csak az adminisztrátor és két ösztöndíjas diák tartózkodott a központban.

Lumb Banktól nem messze, a Pennine-hegység egy másik nyirkos völgyében húzódik meg Mytholmroyd, Ted Hughes szülővárosa. Ez a borongós, sivár, hangafüves vidék, West Riding, az *ÜVÖLTŐ SZELEK* és számos Hughes-költemény lelki háttere. Az utolsó jégkorszak idején a Skandináviából érkező jégözön egész Angliát és Skóciát letarolta, hegyeket gyalult dombokká, völgyeket teknővé. Amikor körülbelül tízezer évvel ezelőtt leolvadt a jég a Pennine-hegységről, a gleccserek páncélján hordozott óriás sziklatömböket ott hagyta emlékebe a leborotvált dombok lejtőin. Az őskori puszt-

taságot benőtték a zsurlók, harasztok, ellepte az igénytelen hangafű. Habozva, itt-ott az erdők is visszatértek, ahol volt miben megkapaszkodniok.

A múlt század elején innen, Nyugat-Yorkshire-ból indult el az ipari forradalom, amely szintén emlékezetes nyomokat hagyott. Maradványai, a füsttől, koromtól, savas-lúgos gőzöktől feketére mart házfalak, gyáregületek, a pusztaságban meredező szurrealista gyárkémények jelzik, hogy itt nem konvencionális fegyverekkel vívott háború sepegt végig a völgyeken.

Yorkshire éghajlata hideg és esős, nekünk páratlan szerencsénk volt az időjárással, a kora őszi napsütésben mindent finom párafátyol lepelt, vadregényes tájak pasztellképeit kaptuk sorozatban. A haworthi Brontë-házzal kezdtük, mert János oda kíváncsított leginkább, természetesen Emily miatt.

A paplak ma nem olyan, mint amilyennek Brontëék ismerték. A múlt század végén egy építkezésre hajlamos lakója két szárnyat csapott hozzá, de a múzeumnak kinevezett házrész megőrizte eredeti hangulatát: a bútorok, képek, berendezési és használati tárgyak régi helyükön maradtak. Ottjártunk napján nagy volt a jövés-menés, a szobákban nézelődve elszakadtunk egymástól, Jánost Ted kalauzolta. A kisebb, elmozdítható tárgyak üveg alá kerültek, ami sokat elvesz a hely varázsából. Szívesen megnéztem volna könyveiket is – a könyvtár néha többet árul el az íróról, mint művei –, de a jelentős Brontë-könyvtár megtekintéséhez a kurátor előzetes engedélyre szüktet, amit, hála a bürokrácia furfangjának, írásban kell kérni. A nővérekről készült legjobb festményeket az angol Nemzeti Portré képtárban őrzik, ott kell keresni fivérük, a zabolátlan és részeges Branwell pingálmányait is. Kifelé menet az ebédlőben megütötte a fületem egy francia mondatfoszlány: „ott áll a sarokban a dívány, amelyen az ŰVÖLTŐ SZELEK írónője lelkét kilehelte...” Az idegenforgalmi líra elől a kertbe menekültem: szerettem volna régi sírfeliratokat böngészni a paplak melletti temetőben, de nem maradt rá idő, indulnunk kellett. János olyan gyermeki ámulattal az arcán jött elő a házból, mintha találkozott volna Emilyvel. De amikor később megkérdeztem, érzett-e valamit Haworthban a Brontë-regények légköréből, azt felelte: Csak a sírkertben.

Az éjszakát ismét Lumb Bankben töltöttük. A környéken Tednek több rokona él, másnap délelőtt elvitt minket unokafivére kötszövű üzemébe, Heptonstallba. A gyors családi vizitre Carol és Frieda is elkísért minket. Ted csak a gyárból kijövet árulta el, hogy a következő látogatás Sylvia Plathnak szól. A HEPTONSTALLI TEMETŐ című veréből tudom, hogy néhány családtagja, köztük édesanyja is ott van eltemetve. Frieda, Carol és Ted előrementek a sírhoz, János, Misi és én néhány lépéssel mögöttük álltunk. Így is látni lehetett, hogy Frieda egész testét zokogás rázza. Apja és Carol jobbról-balról átkarolva vigasztalták. János mozdulatlanul figyelte a jelenetet, Misi – alig hinné az ember – élcélődni kezdett. Valami pesti hülyeségről beszélt, és vihogott hozzá. Nem is olyan halkán. Amikor láttam, hogy nem hagyja abba, intettem neki: meglepetten elhallgatott. A szocialista nevelésnek ez az erkölcsi produktuma nem értette, miért nem viccelhet ott, ahol áll, miért kötelezi hallgatásra mások fájdalma. Amint-hogy arról se volt fogalma, milyen bizalom jele, mekkora megüszttetés, hogy a családi dolgokban oly zárkózott Ted Hughes magával vitt minket a heptonstalli templom sírkertjébe. Egy-két perc múlva Carol elvezette a még mindig könnyező Friedát. Közlebb léptünk a sírhoz. Egyszerű szürke gránitkő, rajta a felirat:

*In memory
Sylvia Plath Hughes
1932–1963
Even amidst fierce flames
the golden lotus can be planted*

A Sylvianak kedves buddhista szutra magyarul: „*Heves lángok között is gyökeret hajt az aranylótusz.*”

Némán hagytuk el a temetőt. Valahányszor visszagondolok a heptonstalli jelenetre, úgy tűnik fel, mintha olyan fényképet szemlélnék, amelyen egymás alatt két felvétel látható. Az első, a megindító jelenet felvétele után a tekercs nem csavarodott tovább, és a fényképész ugyanarra a kockára egy izléstelen képet is felvett. A kettő immár elválaszthatatlan: Misi idélen vigyorával örökre ott heherészik Sylvia Plath sírja előtt.

Másnap délelőtt hosszú séta következett. Ez a kirándulás volt Ted utolsó meglepetése János számára: ismerje meg Emily Brontë lelki táját, a hangafüves pusztaságot. Egyszermind saját verseinek egyik visszatérő színhelyét is megmutatta. Azahogy mutatta volna, ha a szeptember nem olyan szokatlanul enyhe. Emily Brontë hideg, esős, viharos rétségen csatangolt kutyáival, és aki ismeri Hughes verseit, tudja, hogy Yorkshire-ban nyáron sem „*lágyn kél az esti szél*”. A hónapok óta tartó aszály teljesen kiszárította a dombokat: ha valaki eldob egy égő cigarettát – futhattunk volna a préritűz elől.

A kirándulásra elkísért minket Ted heptonstalli unokafivére és egy régi tanára, John Edward Fisher, aki a mexborough-i gimnáziumban annak idején angol nyelvre és irodalomra oktatta, Mr. Fisher felesége és egy fiatal házaspár, vendéglátóink az utolsó két yorkshire-i éjszakára. A séta után Carol pokrócokat terített a fűre, és még egy fél óra hosszat napoztunk. Fél füllel hallottam, hogy János három pokróccal arébb megint Simone Weilről beszélget Teddel. Én ezalatt Mr. Fishert faggattam: milyen tanuló volt illusztris diákja? Jó diák, felelte, de önfejű. Mindig tudta, mit akar, mit nem akar: csak azzal foglalkozott, ami érdekelte. Tednek és tanárának szerencsénk volt egymással, amivel ők is tisztában voltak. Ted jelenlétünkben is minden módon kimutatta ragaszkodását öreg tanárához. Egyébként neki ajánlotta könyvben összegyűjtött ifjúsági rádió-előadásait a vers- és prózaírásról (POETRY IN THE MAKING).

Nem kérdeztem, hogyan hatott Jánosra, amit séta közben látott, de meg vagyok győződve róla, hogy a látvány benne is nyomot hagyott. A dombokat körös-körül, ameddig a szem ellátott, sárgás hangafű lepte, bodrosan, mint valami őszállat szőre, itt-ott vörhenyes foltok ütöttek ki a jégkori lankákon, mintha gyulladásba jött volna a föld. Ted Hughes így kezdi egyik versét erről a tájról:

*„Ahol a mennybolt malomköve
a fényt és árnyat oly bíborfinomra őrli
és oly régen őrli már
lehorzsolja a föld bőrét
a vérző föld sötét valóját folytatja
a táj most meztelen, mint a seb...”*

A rühes, ótvaros halmok láttán az a kényszerképzetem támadt, hogy a bolygó eredendő tisztaságát a szerves élet fertőzte meg, attól szenved a táj – az élet a létezés bőrbetegsége. Úgy tudom, Pilinszky 1975 után nem írt verset, pedig izgalmas lett volna

megfigyelni, hogyan szublimálja az apokaliptikus tájélményt, amelynek hatása alól ő se vonhatta ki magát. A kései Vorösmarty kedves költője volt: „*az ember fáj a földnek*” gondolata tőle se lehetett teljesen idegen.

Londonba visszatérve már csak egyszer találkoztunk. A hazautazása előtti napon eljött hozzám búcsúzni – Misivel kettesben. Alig bírtam leplezni bosszúságomat: mi az ördögnek hozta magával ezt a tökfilkót? Nem sokáig kellett várnom a magyarázatra: nem hozta, jött magától. Alig ültünk le, Misi megkérdezte, telefonálhatna-e „valahová”. A nappaliból bevitettem a telefont a hálószobába, hogy zavartalanul fecseghessen, és nekünk nyugtunk legyen tőle. A Bonnington Hotelban, ahova a Great Britain–East Europe Centre elszállásolta őket, a vendéglátás nem terjedt ki a telefonköltségekre. Ezért jött „búcsúzni”. Félig tréfásan utána szóltam: Remélem, nem Amerikába telefonálsz? Nem, nem, vihogott, nem Amerikába.

Amikor egyedül maradtunk, János megemlítette, hogy Peter Jay lefordítja angolra az egész KRÁTER-ciklust, Misi készítette hozzá a nyersfordításokat, de mivel Misi nem tud elég jól angolul, ellenőrizni kéne a szövegeket. Vállalnám-e? Vállaltam – nem nagy örömmel. Sejtettem, mi vár rám: a Misi által elrontott és a Jay által félig megemésztett nyersfordítások diplomatikus megvitatása – korrepetitornak való feladat. Hónapokig vesződtünk a változatokkal, a könyv 1978-ban jelent meg Jay kiadásában.

János új verseim után érdeklődött. Amíg ő olvasott, főztem egy erős kávé – a teát már untuk. Misi jelenléte annyira bosszantott, hogy a konyhában se tudtam szabadulni a gondolattól. Miért olyan fontos ez a telefon Misinek? – füstölgtem magamban. Biztos nőügy, adtam meg a választ. Mint utóbb kiderült, fején találtam a szöveget, de azt nem sejtettem, hogy valóban interkontinentális beszélgetést folytat a költségre. Nem Amerikába telefonált, de elég messzire ahhoz, hogy látogatását emlékezetessé tegye.

Kávészás közben feltűnt János idegessége. Egy ideig szórakozottan felelgetett, aztán egyszerre, minden átmenet nélkül nekem szegezte a kérdést: Hol marad ilyen sokáig? Kinek telefonál? – Fogalmam sincs, mondtam, talán a barátnőjének. – Gondolod, jelent? Kinek jelent? – Ezt már olyan izgatottan kérdezte, hogy megértettem: itt valami neurózis dolgozik. Próbáltam megnyugtatni: Ha jelenteni akarna, ennél jobb helyet választott volna. És ugyan mit jelentene? Hogy „itt ülünk az ellenség díványán”? – Az érvek nem hatottak. Mint aki transzban van, újra meg újra ugyanazt a két-három kérdést variálta. Olyan feszültséget teremtett, amelyet az abszurd színház, a Ionesco- és Beckett-darabok hősei hoznak létre állandóan visszatérő, rövid mondataikkal, kérdéseikkel. A légkör ragadós: rajtam is erőt vett az irracionális nyugtalanság. A feszültséget Misi vigyorgó arca oldotta fel – legalább húsz percig volt távol. Még néhány percig beszélgettünk, akkor János felállt: mennünk kell. Lekísértem a földalatti-megállóhoz. Kérlek, gondolj néha Juttára is – volt az utolsó szava. Fel se merült a gondolat, hogy utoljára látom.

Néhány héttel János hazautazása után a Great Britain–East Europe Centre helyettes igazgatónöje, Miss Doreen Berry, egy ötven év körüli dáma telefonált kétségbeesetten: Tudom-e, hol van Misi? – Azt hiszem, Budapesten – feleltem. – Éppen ez a baj: nem utazott haza, amikor várták, azóta se jelentkezett. Szegény édesapja nagyon aggódik – sopánkodott a csupa szív Miss Berry. Ielki szemem előtt megjelent az apa gyászos képe, amint az illetékes elvtársnak magyarázza Misi fia „eltűnését”. Talán ezért nem segített neki útlevelet szerezni, mert tudta vagy gyanította, mire készül. Akár tudta, akár nem: úgy kellett tennie, mintha nem tudná. Innen a lázas telefonok

Londonba. De Miss Berry század eleji lelkivilágában ilyen lehetőségnek, úgy látszik, nem volt helye, vagy a külügyminisztérium utasította, hogy mindenáron kerítse elő az elkallódott vendéget. Ravasznak szánt keresztkérdéseiből ítélve azt hitte, hogy ismerem Misi rejtekhelyét, talán épp rejtegetem. Úgy tudom, Peter Jay jóban van vele, talán ő többet tud, mondtam búcsúzóul.

Másnap eszembe jutott Misi hosszú telefonbeszélgetése. Felhívtam a központot, megadtam a hívás időpontját: hova telefonált? Tíz perc múlva jött a válasz – és egy hónappal később a számla: egy pár jó minőségű cipő árát fecsegte el a drága fiú. Biztos voltam benne, hogy utoljára hallok viselt dolgairól. Errare humanum est. Újabb néhány hónap elteltével levéljött az angol belügyminisztériumtól: Misi látogatóvízumért folyamodott, és anélkül, hogy engem erről értesített volna, megadta a nevemet „referenciának” – tudniillik, hogy én erkölcsi értelemben jótállok érte. Elhárítottam a megtiszteltetést.

Gondoltam, most aztán valóban utoljára... Tévedés. 77 tavaszán szól a telefon: Misi, Londonból! Itt van, mikor találkozhatnánk? Jánosra gondolva igyekeztem türtőztetni magam: nagyon sok a dolgom, nincsen időm. – Hát akkor megadnám-e Ted Hughes címét és telefonszámát. Nem adtam meg. Végre megértette, hogy persona non grata, és sértődötten elkoszont.

És mindez miért? Mert Jánosnak egy könnyelmű pillanatában megesett rajta a szíve. De amint a cinikus pestiek mondogatták régen: a jótett elnyeri méltó büntetését. János Londonban megkapta a honoráriumot a verskötetért, a Ted által folyóiratokban elhelyezett költeményeiért és a BBC-interjúért. A teljes összeg több száz font sterling lehetett. Hazautazása reggelén vagy hajnalán a hotelban arra ébredt, hogy valaki matat a szobájában. Misi, mert ő volt a korai látogató, már csak annyit makogott, hogy „Good bye, good bye...”, és mire János magához tért, már el is tűnt – vele az egész pénz zakója zsebéből.

Az egyetlen rejtély: hogy jutott be a szobába? Modern szállodákban kívülről, kulcs nélkül nem lehet kinyitni a szobák ajtaját, és a Bonnington modern szálloda. Két lehetőséget látok. Vagy közös fürdőszobájuk volt a két szoba között, és Misi egyszerűen besétált, vagy János szórakozottságból kívül a zárban felejtette a kulcsot. De ez nem detektívregény: nem kell megfejtenünk a rejtélyt. Minden egyéb sajnos nagyon is világos, kommentár se kell hozzá. Mint később megtudtam, az eset morálját János így fogalmazta meg: Nem kellett volna elvennie, ha elkéri, odaadom neki. Meggyőződésem, hogy tényleg odaadta volna.

Károlyi Amy

MÉLY

Meredek-e vagy maradék,
mikor önnön mélységembe látok.
Saját mélyemtől visszahökölok,
mint lenti vonzástól
a sziklajárók.